

GAZDASÁGI KALKULÁCIÓ
A SZOCIALISTA KÖZÖSSÉGBEN

LUDWIG VON MISES

**GAZDASÁGI KALKULÁCIÓ
A SZOCIALISTA KÖZÖSSÉGBEN**

Fordította: Madlovics Bálint

A fordítás a tanulmány angol nyelvű kiadásán
(*Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*),
valamint az eredeti, német nyelvű szövegen
(*Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen*) alapul.

A kiemelések a német nyelvű szöveget követik.
Az idézetekben a kiemelések mind eredetiek.

Eredetileg megjelent a Menger Intézet oldalán.

A borítót és a kötetet tervezte: Táborozski Bálint

A kötetben használt betűtípusok:

MONTERRAT & Sorts Mill Goudy

Ez az alkotás a Creative Commons Nevezd meg! 4.0

Nemzetközi licenc alá tartozik.

A licenc megtekintéséhez látogass el a

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> oldalra.

Bevezetés¹

Vannak szocialisták, akik sohasem próbálták meg megérteni a közgazdaságtan problémáit, és nem tettek semmit, hogy bármilyen világos koncepciót teremtsenek a maguk számára azokkal a tényezőkkel kapcsolatban, amelyek meghatározzák az emberi társadalom jellegét. Mások a múlt és a jelen gazdaságtörténetének mélyére ástak abbéli törekvésükben, hogy ennek alapján megalakítsák a „burzsoá” társadalom gazdaságelméletét. Kritizálták is a „szabad” társadalom gazdasági struktúráját – meglehetősen szabadossággal –, de rendszerint elkerülték, hogy a szóban forgó szocialista állam gazdálkodásáról is ugyanazzal a vitriollal írjanak, amit másutt már – nem mindig sikerrel – megcsillogtattak. A gazdálkodás mint olyan igen ritkán tűnik fel az utópisták által festett, derűs képeken. Azt mindnyájan elmondják, hogy a képzeletük szülte álomvilágban sült galambok fognak majd valahogy az elvtársak szájába repülni, de azt már nem

---

¹ A fordítás alapjául egyaránt szolgált a tanulmány német nyelvű eredeti, valamint angol nyelvű változata. A fordítás célja, hogy minél pontosabban és plasztikusabban adja át a mai olvasóknak Mises gondolatait, így a fordító – dacára az 1920-as eredeti megjelenésnek – nem törekedett a nyelvezet régiességére. Mindazonáltal modern közgazdasági szakkifejezések, melyek csak a cikk megjelenése után kerültek be a szakmai zsargonba, nem szerepelnek a szövegben. (A ford.)

közik, hogy ez a csoda hogyan is fog megvalósulni. Ahol mégis áteveznek a közgazdaságtan vizeire, ott tisztánlátásukat hamar elvesztik – az embernek eszébe jutnak például Proudhon „cserebankról” szóló fantáziái –, így logikai hibáikra könnyen rámutathatunk. Amikor a marxizmus szigorúan megtiltja a követőinek, hogy a kizsákmányolók kizsákmányolásán túl a gazdálkodás problémáival foglalkozzanak, semmi újat nem mond, hiszen az „utópisták” a leírásaikból ugyancsak kihagytak minden gazdasági megfontolást, és kizárólag azzal foglalkoztak, hogy a jelenről rikító, az új elosztás természetes következményeként létrejövő aranykorról pedig ragyogó képeket fessenek.

Akár úgy tekint valaki a szocializmusra, hogy az az emberi fejlődés elkerülhetetlen következménye, vagy úgy véli, hogy a termelőeszközök közösségiesítése a legnagyobb áldás vagy legsúlyosabb katasztrófa, ami az emberiséget érheti, azt mindenképp el kell fogadnia, hogy a szocialista alapokon szervezett társadalom viszonyainak vizsgálata több mint „jó mentális gyakorlat, és a politikai világosság és gondolati konzisztencia népszerűsítésének eszköze”.² Egy olyan korban, amikor egyre közelebb kerülünk a szocializmushoz, sőt bizonyos értelemben már

---

² Karl Kautsky, *The Social Revolution and On the Morrow of the Social Revolution* (London: Twentieth Century Press, 1907), 2. kötet, p. 1.

annak a dominanciáját élvezzük, a szocialista állam problémáinak vizsgálata új jelentőséget kap, hogy meg tudjuk magyarázni, mi is folyik körülöttünk. A cseregazdaságról szóló korábbi elemzések többé nem elégségesek a Németországban vagy keleti szomszédainál zajló társadalmi jelenségek megértéséhez. Feladatunk ezzel kapcsolatban, hogy a szocialisztikus társadalom elemeinek kellően nagy skáláját lefedjük. További igazolásra az e témák tisztázására tett kísérletek nem szorulnak.

I.

*A fogyasztási javak elosztása
a szocialista közösségben*

A szocializmusban a termelőeszközök a közösség tulajdonát képezik. Kizárólag a közösség az, amely rendelkezhet felettük, s amely meghatározhatja a termelésben betöltött szerepüket. Nyilvánvaló, hogy a közösség csak akkor tudja a rendelkezési hatalmát gyakorolni, ha külön szervet hoz létre erre a célra. Ennek a szervnek a szerkezete, és a kérdés, hogy hogyan is fogja kifejezni és képviselni a közösségi érdeket, számunkra mellékes jelentőségű. Feltehetjük, hogy ez a káderek kiválasztásán fog múlni, és amikor a hatalom nem egy egyén kezében van, akkor pedig a társaság tagjainak többségi szavazatán.

A termelési javak tulajdonosa, aki fogyasztási javakat hozott létre s ezáltal a tulajdonosukká vált, eldöntheti, hogy ezeket saját maga fogyasztja el, vagy másokkal fogyasztatja el. De amikor a közösség válik a fogyasztási javak tulajdonosává, melyekre a termelés révén tett szert, ilyesfajta választás többé nem áll fenn. Saját maga nem fogyaszthat: a fogyasztást kénytelen másokra hagyni. Hogy ki fogyasszon, és hogy ki mennyit, a szocialista elosztás központi problémája.

A szocializmus egyik jellemzője, hogy a fogyasztási javak elosztásának függetlennek kell lennie a termeléstől, illetve annak gazdasági feltételeitől. A termelési javak

közösségi tulajdonlásának természetével összeegyeztethetetlen, hogy az elosztás akár csak részben is a kérdéses termelési tényezőkhöz tartozó hozam gazdasági beszámításán alapuljon. Elképzelhetetlen lenne, hogy a munkás a munkája „teljes hozamát” élvezze, majd utána a termelés anyagi tényezőinek részesedését egy külön elosztási módnak vessük alá, hiszen – mint látni fogjuk – a szocialista termelési mód természetéből fakadóan nem lehet meghatározni az egyes termelési tényezők részesedését a termelés hozamában, s lehetetlen a termelési kiadások és bevételek közti kapcsolatot számszerűsíteni.

Hogy milyen alapon határozzák meg a fogyasztási javak elosztását az egyes elvtársak között, az számunka többé-kevésbé másodlagos. Hogy egyéni szükségletek szerint osztják-e szét őket, hogy mindenki azt kapja-e, amire a leginkább szüksége van, vagy hogy a felsőbbrendű ember többet kapjon-e az alacsonyabb rendűnél, vagy hogy a szigorúan egyenlő elosztást tekintik-e ideálisnak, vagy akár az államnak nyújtott szolgálat lesz-e a fő kritérium – mindez lényegtelen annak a ténynek a tükrében, hogy a javak elosztását kizárólag az állam fogja végezni.

Tegyük fel az egyszerűség kedvéért, hogy az elosztás az állam részéről az egyenlő bánásmód elve alapján történik; nem nehéz aztán olyan finomításokat elképzelni, hogy az elosztás kortól, nemtől, egészségi állapottól, foglalkozástól stb. is függjön. Minden elvtársnak jár egy

jegykosár, amit bizonyos határidőn belül bizonyos mennyiségű meghatározott termékre válthat. És akkor minden nap többször ehet, találhat állandó szállást, esetleges szórakozást, és időről időre új ruhát is kaphat. Hogy az ilyesfajta ellátás bőséges lesz-e vagy sem, az a társadalmi munka termelékenységétől fog függni.

Nem kell mindenkinek a teljes adagját elfogyasztania. Megteheti, hogy egy részét hagyja megromlani fogyasztás nélkül; elajándékozhatja őket; vagy amennyiben azt a javak természete engedi, fel is halmozhatja őket jövőbeli használatra. Viszont még amire képes, hogy egy részüket elcseréli. Egy sörivő örömmel ad majd túl a neki szánt üdítőitalokon, ha cserébe több sört kaphat, miközben az absztinens kész lesz feladni a saját italadagját, ha más termékeket kaphat érte cserébe. A magas művészek kedvelője hajlandó lesz megválni a mozijegyeitől, hogy gyakrabban hallhasson jó zenét; a nyárspolgár hajlandó lesz majd feladni a művészeti kiállításra szóló jegyeit olyan örömekért cserébe, amiket jobban megért. Ők mind örömmel cserélnék majd. De a cserék tárgya minden esetben fogyasztási jószág lesz. A termelési javak a szocialista közösségben kizárólag közösségiek; a közösség elidegeníthetetlen tulajdonát képezik, és ekként nem kereskedhetők.

A csere így – annak megtúrt keretei között – szabadon folyhat a szocialista államban. Ugyanazok a tényezők,

amelyek mindig is alapjául szolgáltak az indirekt csere kialakulásának, a szocialista államban is megmaradnak, s előnyhöz juttatják azokat, akik élnek vele. Következésképp a szocialista államban lesz tér egy általános csereeszköz kialakulásának is – magyarán a pénznek. A pénz szerepe alapvetően ugyanaz lesz a szocialista, mint a versengő társadalomban; mindkettőben általános csereeszközként szolgál. Azonban a pénz jelentősége egy olyan társadalomban, ahol a termelőeszközöket az állam irányítja, más lesz, mint amit egy olyan társadalomban ölt magára, ahol magántulajdonban vannak. Valójában összehasonlíthatatlanul szűkebb lesz, hiszen a cserére rendelkezésre álló tárgyak köre lesz szűkebb, amennyiben az kizárólag fogyasztási javakra korlátozódik. Mi több, önmagában azért, mert egy termelőeszköz sem fogja soha csere tárgyát képzelni, lehetetlen lesz meghatározni a pénzben kifejezett értékét. A pénz sohasem töltheti be azt a szerepet egy szocialista államban, mint amit betölt egy versengő társadalomban a termelési javak értékének meghatározásában. A pénzbeli kalkuláció itt lehetetlenné válik.

Az elvtársak közti cserék nyomán létrejövő viszonyokat nem hagyhatják figyelmen kívül azok, akik az adminisztrációért és a javak elosztásáért felelnek. Ezekre a viszonyokra kell alapként tekinteniük, amikor csereértékük szerint határozzák meg a javak fejenként való elosz-

tását. Ha például 1 szivar 5 cigarettával lesz egyenlő, akkor az adminisztráció nem tud majd önkényesen 1 szivar = 3 cigaretta értékkel számolni, hogy ennek megfelelően a szivarokat és a cigarettákat is egyenlően ossza el. Ha a dohányjegyeket nem egyformán tudja minden egyén beváltani, és ha páran csak szivart, mások meg csak cigaretta-t kapnak – vagy azért, mert ez az óhajuk, vagy mert a jegyhivatal nem tud adott pillanatban mást adni –, akkor a piaci árfolyamukat kell figyelembe venni. Máskülönben a cigarettát kapók hátrányos helyzetbe kerülnek a szivart kapókkal szemben, hiszen az, aki egy szivart kap, öt cigarettára tudja azt elcserélni, miközben a szivarért csak három cigarettát kellett volna kapnia.

Az elvtársak közti ügyletekben jelentkező árfolyamok változása így arányos változásokra fogja ösztönözni a gazdasági vezetést a különböző termékekre vonatkozó értékelései tekintetében. Minden változás azt fogja jelezni, hogy szakadék jött létre az elvtársak konkrét szükségletei és azok kielégítése között, mert valójában egyes termékekre inkább vágynak, mint másokra.

Az adminisztráció gondosan ügyel majd, hogy mindezt a termelés során is észben tartsa. A jobban keresett árucikkek nagyobb mennyiségben kell majd termelni, míg a kevésbé keresettek előállítását megkurtítják. De egy dolgot nem tehetnek meg: nem hagyhatják, hogy az egyes elvtársak igényétől függjön, hogy a dohányjegyü-

ket szivarra vagy cigarettára válják-e majd be. Ha az elvtársnak lenne *joga* választani, lehet, hogy a szivarokra és cigarettákra vonatkozó kereslet túlmenne a kínálaton, vagy fordítva, hogy a szivarok és a cigaretták csak halmozódnának az elosztópontokon, mert senki nem venné át őket.

Ha az ember elfogadja a munkaérték-elmélet alapállását, a probléma látszólag könnyű megoldást kínál. Ebben az esetben feljegyeznek minden munkaórát, amit az elvtárs elvégzett, és ez feljogosítja, hogy adott mennyiségű óra termékét megkapja, mínusz az olyan közösségi kötelezettségek fedezésére szolgáló terhek, mint a fogyatékkal élők ellátása, az oktatás stb. Ha úgy vesszük, hogy a közös költségek a munkatermék felét teszik ki, akkor minden munkás, aki egy teljes órát dolgozott, csak annyi terméket kaphat, amennyi fél óra munkájának felel meg. Így mindenki, aki képes kétszer annyit dolgozni, mint amennyi egy árucikk előállításához szükséges, az megkaphatja azt a piacon, és saját hasznára vagy fogyasztására fordíthatja. A probléma jobb megvilágítása érdekében tételezzük fel, hogy az állam nem levon a munkásoktól a kötelezettségei fedezésére, hanem jövedelemadót vet ki a dolgozó polgárait. Úgyhogy minden elvégzett munkaóra magában hordozza a jogot egy órányi munka termékének az elvételéhez.

Ám az elosztást így nem lehetne szabályozni, hiszen a munka nem egységes, homogén mennyiség. A különböző típusú munkák között szükségképpen van minőségbeli különbség, ami értékelésbeli különbségekhez vezet a termékekre vonatkozó kereslet és kínálat különbségeinek megfelelően. Példának okáért a festmények kínálatát nem növelhetjük *ceteris paribus* a termék minőségének romlása nélkül. Mégsem engedhető meg, hogy egy munkás, aki legegyszerűbb fajta munkából végzett egy órát, ugyanannyi termékre legyen jogosult, mint ami egy magasabb szintű munka egy órájáért jár. Így teljességgel lehetetlenné válik egy szocialista közösségben megállapítani az összefüggést bármely munka közösség szempontjából nézett fontossága és a közösségi termelési folyamat eredményének felosztása között. A munka javadalmazása kizárólag önkényes alapon történhet: nem alapulhat az eredmény gazdasági értékelésén, mint egy szabad társadalomban, ahol a termelési tényezők magánkézben vannak, hiszen – mint említettük – minden efféle értékelés lehetetlen a szocialista közösségben. A gazdasági realitások világos határokat állítanak a közösség azon hatalmának, hogy önkényes alapon szabja meg a munkajövedelmeket: semmilyen körülmények között nem lehet a bérre szánt összeg nagyobb a bevételeknél hozamosabb ideig.

Ezeken a kereteken belül a rendszer úgy járhat el, ahogy csak akar. Elrendelheti, hogy innentől minden

munka egyformán értékes, úgyszólván minden munkaóra, bármilyen minőségű is, ugyanazt a jövedelmet kapja; ugyanígy tehet különbségeket az elvégzett munka minősége alapján. Ám mindkét esetben meg kell őriznie azon hatalmát, hogy a munka termékének konkrét elosztását irányítsa. Sohasem tudja majd megoldani, hogy az, aki egy óra munkát végzett, az egy munkaóra termékének elfogyasztására legyen jogosult, még akkor sem, ha félretesszük a munka és a termékek minőségi különbségeinek kérdését, és feltételezzük, hogy lehetséges megítélni minden egyes árucikk esetén, hogy az mennyi munkát testesít meg. Ugyanis mindenekelőtt a munka, azaz minden gazdasági jószág előállításába beletartozik a termékek költsége is. Az a termék, amelyhez több alapanyagot használtak fel, nem egyenértékű egy olyan termékkel, amelyhez kevesebb alapanyagot használtak fel.

A gazdasági kalkuláció természete

Minden ember, aki a gazdasági életben egy adott szükséglet kielégítését választja egy másikkal szemben, *eo ipso* értékítéletet hoz. Az értékítélet mindenekelőtt magának a szükségletnek a kielégítésére vonatkozik; ez tükröződik aztán az alacsonyabb, illetve rajtuk keresztül a magasabb fokú javakban is. [Mises „*alacsonyabb fok*” alatt azokra a javakra utal, amelyeket végső fogyasztásra szántak, míg a „*magasabb fok*” a termelésben használt javakra vonatkozik – a ford.] Általában véve egy ember, aki szellemileg ép, képes értékelni az alacsonyabb fokú javakat. Egyszerű körülmények között arra is képes lehet, különösebb problémák nélkül, hogy a saját szempontjából megítélje a magasabb fokú javak fontosságát is. Ha azonban a javak összetettebbek, a köztük lévő kapcsolatokat pedig kevésbé egyszerű kibogozni, kifinomultabb eszközöket kell alkalmazni a termelési tényezők helyes – persze az értékelő szempontjából, nem pedig objektív és univerzálisan érvényes értelemben helyes – értékeléséhez. Egy gazdasági izolációban élő farmernek nem esne nehezebb különbséget tenni a legelőgazdálkodás kiterjesztése és a vadászati tevékenység fejlesztése között. Egy ilyen esetben a szóban forgó termelési folyamatok viszonylag rövidek, a kiadások és a bevételek pedig köny-

nyedén megbecsülhető. Azonban egészen más a helyzet, ha aközött kell dönteni, hogy egy vízfolyamot áramtermelésre vagy a szénbányászat kiterjesztésére, illetve a szénben rejlő energia jobb hasznosítását szolgáló rendszerek megteremtésére használjunk-e. Itt már nagyszámú termelési lehetőség kínálkozik, s mindegyik igen hosszadalmas; itt a megindítandó vállalkozások sikeréhez szükséges körülmények annyira változatosak, hogy semmiképpen sem lehet pusztán homályos becslésekre hagyatkozni, hanem pontos számításokra van szükség ahhoz, hogy megítéljük az eljárás gazdasági életképességét.

Értékelni csak mértékegységekben lehet – azonban lehetetlen megalkotni a szubjektív használati érték mértékegységét. A határhaszonhoz nem kell semmilyen értékre vonatkozó mértékegység, ugyanis nyilvánvaló, hogy egy adott áruból két egységnyi többet ér, mint egy egység, de szükségképpen kevesebb mint kétszer többet.³ Az értékítéletek nem mérések; csupán rendezéseket, skálákat állítanak fel.⁴ Így még egy Robinson Crusoe sem hagyatkozhat kizárólag a szubjektív haszná-

---

³ Hiszen – mint Mises más írásaiban kifejti – az első terméket a leginkább sürgető szükséglet kielégítésére használjuk, míg a következőt csak egy eggyel kevésbé sürgető szükségletére tudjuk. (A ford.)

⁴ Franz Čuhel, *Zur Lehre von den Bedürfnissen* (Innsbruck: Wagner'ssche Universität-Buchhandlung, 1907), p. 198f.

lati értékre, ha olyan döntéseket akar hoznia, ahol az értékítélet nem egyértelmű, és amelynek többé-kevésbé precíz kalkuláción kell alapulnia; ahhoz a javak közt cserearányokat kell megállapítania, aminek az alapján aztán képes lesz számításokat végezni. Ilyen esetben képtelen lesz minden jószágot egy mértékegységre visszavezetni. Amit tehet – már amennyiben lehetséges –, hogy az értékítélethez minden számba veendő elemre olyan dolgok függvényében tekint, amelyek könnyen megítélhetők – konkrétan az alacsonyabb fokú javak és a kínlás/költség függvényében. Hogy ez kizárólag nagyon egyszerű körülmények között lehetséges, nyilvánvaló. Összetettebb és hosszadalmasabb termelési folyamatok esetén ez a megoldás egyszerűen nem fog működni.

Egy cseregazdaságban a termékek objektív csereértéke jelenik meg mértékegységként a gazdasági kalkulációban. Ez három előnyt is hordoz magában. Először is, lehetővé teszi, hogy a kalkuláció a csere valamennyi résztvevőjének értékelésén alapuljon. A valaki számára fennálló szubjektív használati értéket, mint tisztán egyéni jelenséget nem lehet azonnal összevetni más emberek szubjektív értékítéleteivel. Mindez csak a csereértékben válik lehetségessé, amely valamennyi, cserében résztvevő egyén szubjektív értékítéleteinek összjátékából fakad. Ha viszont így van, akkor a csereértékkel való kalkuláció megteremti a javak megfelelő felhasználásá-

nak lehetőségét. Bárki, aki egy összetett termelési folyamat kapcsán számításokat akar végezni, azonnal látja majd, hogy másoknál gazdaságosabban működik-e, vagy sem: ha a piacon kialakult csereviszonyok tekintetében azt látja, hogy nem képes profittal termelni, az nem más mutat, mint hogy mások jobban képesek felhasználni a szóban forgó magasabb fokú javakat. Végezetül a csereérték lehetővé teszi, hogy minden jószágot egy mértékegységre vezessünk vissza. Erre a célra – mivel minden jószág felcserélhető egy másikkal a piacon kialakult csereviszonyoknak megfelelően – bármelyik jószág használható. Egy pénzhasználó gazdaságban a pénzt választják erre a célra.

A pénzbeli kalkulációnak megvannak a határai. A pénz nem mércéje az értéknek, ahogy az árak sem. Az értéket nem *mérjük* a pénzzel. Az árakat sem mérjük a pénzzel, hanem pusztán pénzben vannak kifejezve. A pénznek, mint gazdasági jószágnak nincs egy stabil értéke, ahogy azt naivan – de tévesen – feltételezik, amikor „az elhalasztott fizetések eszközeként” tekintenek rá. A pénz és a javak között létrejövő átváltási kapcsolat folyamatos – ha (általában) nem is túl heves – fluktuációkon megy át, amelyek egyaránt erednek, nemcsak a javak oldaláról, hanem a pénz oldaláról is. Mindazonáltal ezek a fluktuációk az értékalkulációkat csak minimális mértékben zavarják, hiszen az egyéb gazdasági körülmények

soha véget nem érő változásainak fényében a kalkulációk csak viszonylag rövid periódusokra szoktak vonatkozni, olyan időszakokra, amelyekben a „jó” pénz cserearánya általában csak triviális mértékben ingadozik. A pénzbeli értékalkuláció hiányosságai nem abban gyökereznek, hogy az értéket egy általános csereeszközben – jelesül pénzben – számolják, hanem sokkal inkább, hogy ebben a rendszerben a kalkulációk a csereértéken, nem pedig a szubjektív használati értéken alapulnak. Sohasem tudja majd számba venni olyan tényezők értékét, amelyek kívül esnek a csereügyletek világán. Ha például valaki ki akarná számolni egy vízmű profitabilitását, a kalkulációba nem tudná bevenni a vízesésnek a terv által potenciálisan csorbuló szépségét (leszámítva a turistaforgalom csökkenését vagy hasonló, pénzben kifejezhető változásokat). S mégis lehet, hogy ez egyike lesz azoknak a tényezőknek, amelyeket figyelembe vesznek majd, amikor az építésről vagy nem építésről döntenek. Az ilyen tényezőket gyakran „gazdaságon kívülinek” nevezik. Ez találó lehet – nem kívánunk terminológiai vitát nyitni –, azonban magukat a megfontolásokat aligha lehet irracionálisnak nevezni. Bárhol, ahol az emberek jelentőséget tulajdonítanak egy környezet vagy egy épület szépségének, az emberiség egészségének, boldogságának és elégedettségének, avagy az egyének vagy a nemzetek becsületének, nos, ezek ugyanolyan motiváló erői a racionális cselekvésnek, mint a ténylegesen gazdaságinak

nevezett tényezők, akkor is, ha nem lehet őket egymással a piacon felcserélni s ekként nem válnak cserekapcsolatok tárgyává sem.

Hogy a pénzbeli kalkuláció képtelen az ilyen tényezők figyelembevételére, hozzátartozik a természetéhez, de a mindennapi gazdasági életünkben ez nem jelentékteleníti el a pénzbeli kalkulációt. Ugyanis mindezek az ideális javak alacsonyabb fokú javak, így pedig közvetlenül meg tudjuk az értéküket ítélni; magyarán különösebb nehézségek nélkül figyelembe tudjuk őket venni, akkor is, ha egyébként szükségképpen kívül esnek a pénzbeli értékelés körén. Az, hogy nem tudjuk őket számszerűsíteni, valójában megkönnyíti, nem pedig megnehezíti a számba vételüket. Amint világosan látjuk, hogy mi személy szerint milyen nagyra értékeljük a szépséget, egészséget, becsületet és büszkeséget, nyilván semmi sem akadályozza meg, hogy ennek megfelelően fizessünk is érte. Hogy a szellemi javakat materiális javakkal szemben kell mérlegelni, fájdalmasnak tűnhet minden érzékeny lélek számára. De ez nem a pénzbeli kalkuláció hibája; mindez hozzátartozik maguknak a dolgoknak a természetéhez. Ott is, ahol az értékítéletet értékbeli vagy pénzbeli számítások nélkül is el tudjuk végezni, a materiális és spirituális kielégülés közötti döntés szükségességét nem kerülhetjük meg. Robinson Crusoe-nak ugyanúgy döntenie kell, mint a szocialista államnak.

Bárki, akinek van valami morális érzéke, nem tapasztal nehézséget, ha a becsület és a megélhetés között kell döntenie. Tudja, hogy mi a kötelessége. Ha a becsület nem is szül kenyeret, az ember lemondhat a kenyერéről a becsületért. Csak azok, akik megkímélnék magukat a döntés agóniájától – mert képtelenek megfosztani magukat a materiális kényelemtől a spirituális előnyök értékében – látják egy ilyen döntésben az igaz értékek meggyalázását.

A pénzbeli kalkulációnak kizárólag a gazdasági szerveződés szférájában van értelme. Egy olyan rendszer ez, melynek révén a gazdaságosság szabályai alkalmazhatóvá válnak a gazdasági javak elosztásában. A gazdasági javak csak addig a mértékig, illetve fokig vesznek részt e rendszerben, ameddig azokat pénzre lehet cserélni. A pénzbeli kalkuláció szférájának bármilyen kiterjesztése félreértéshez vezet. Nem tekinthetünk rá úgy, mintha a javak értékelésének valami mércéje lenne, s nem használható ekként a világ javainak mérésére sem a gazdasági fejlődésről szóló történelmi vizsgálatokban. Nem alkalmas rá, hogy vele mérjük egy nemzet gazdagságát és jólétét, valamint arra sem, hogy megállapítsuk a csere szféráján kívül eső javak értékét (például, amikor valaki a kivándorlás vagy háború jelentette emberi veszteséget

próbálja pénzben mérni).⁵ Ezek csupán amatőr trükkök, még akkor is, ha egyébként tisztánlátó közgazdászoktól halljuk őket.

Mindazonáltal ezeken a kereteken belül – melyeket a gazdasági élet soha nem lép át – a pénzbeli kalkuláció maradéktalanul megfelel a gazdasági kalkuláció követelményeinek. Utat mutat nekünk a gazdasági lehetőségek nyomasztó bőségében. Megengedi, hogy kiterjesszük minden magasabb fokú jószágra is azt az értékképletünket, amely a fogyasztásra kész javak – avagy legalább a legalacsonyabb szintű termelési javak – tekintetében fennáll és megtestesül. Az értéküket számításra alkalmas formára hozza, s ezáltal teremti meg a valamennyi magasabb fokú jószággal való gazdálkodó tevékenység alapját. Nélküle minden hosszabb időtávra nyúló vagy több alternatívával rendelkező tőkés termelési folyamat pusztán sötétben való tapogatózás lenne.

Két feltételen múlik, hogy lehetséges-e pénzben kifejezettel értékalkuláció. Először is, nem pusztán az alacsonyabb, de a magasabb fokú javaknak is részt kell venniük a cserében, amennyiben be akarjuk őket vonni a kalkulációba. Ha a cserében nem vesznek részt, akkor cserearányok sem alakulnak ki. Igaz ugyan, hogy azok a szempontok, amiket Robinson Crusoe vesz figyelembe,

---

⁵ Vö. Friedrich von Wieser, *Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Eertes* (Vienna: A. Hölder, 1884), p. 185f.

mikor a maga környezetében folyó termelés során munkaerőt és lisztet cserél kenyérré, nem különböznek attól, amikor kenyeret akar ruhákra cserélni a szabadpiacon; van némi igazság abban a kijelentésben, hogy minden gazdasági tevékenység – beleértve Robinson Crusoe termelését is – csere.⁶ Viszont *egyetlen* ember elméje, bármily kiforrott is legyen, túl gyenge, hogy a számtalansok magasabb fokú jószág közül akár egynek is felfogja a jelentőségét. Senki sem képes elsajátítani minden termelési lehetőséget – hiszen számtalan van –, hogy abban a helyzetben legyen, hogy egyértelmű, evidens értékítéletet alkothasson valamiféle számítási rendszer nélkül. A gazdasági javak termelése feletti kontroll felosztása a munkamegosztáson alapuló társadalmi rendszerben egyfajta szellemi munkamegosztást is jelent, amely nélkül a termelés számon tartása és maga a gazdaság sem lenne lehetséges.

A második feltétel, hogy léteznie kell valamilyen általánosan használt csereeszköznek – magyarán pénznek –, amely ugyanezt a szerepet a termelési javak cseréjének eszközeként is betölti. Ha nem így lenne, akkor nem

---

⁶ Vö. Mises, *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (Munich and Leipzig: Duncker & Humblot, 1912), p. 16, a hozzá tartozó hivatkozásokkal. [Angolul lásd H.E. Batson fordításában: *The Theory of Money and Credit* (Indianapolis: Liberty Classics, 1980), p. 52.]

lenne lehetséges valamennyi csereviszonyt egy közös nevezőre hozni.

A gazdaság a pénzbeli kalkulációt kizárólag egyszerű körülmények között nélkülözheti. Például egy háztartás szűk keretei között, ahol a családapa a gazdálkodás teljes egészét képes felügyelni, meg lehet ítélni az egyes termelési folyamatokban beálló változások jelentőségét ilyesfajta szellemi mankók nélkül, s mégis több-kevesebb pontossággal. A több alternatívával rendelkező tőkés termelési folyamatok alig vannak jelen (ami előállításra kerül, az általában fogyasztási jószág, vagy olyan magasabb fokú jószág, ami nagyon közel áll a fogyasztási javakhoz), a munkamegosztás pedig igen kezdetleges fázisban van (egy és ugyanazon termelő képes elvégezni az egész termelési folyamatot elejétől a végéig, a fogyasztásra kész termék befejezéséig). Fejlett társadalmi termelésben azonban mindez másként fest. A múlt azon élményei, melyek az egyszerű termelés már távoli időszakára vonatkoznak, nem szolgáltatnak érvet egy pénzbeli kalkulációt nélkülöző gazdasági rendszer létrehozásának lehetőségére.

Egy zárt háztartási gazdaság szűk keretei között végig lehet követni a termelési folyamatot, és minden lépésnél meg lehet ítélni, hogy az egyik vagy a másik termelési mód fog-e több fogyasztható jószágot eredményezni. Ez azonban a mi társadalmi gazdaságunk összehasonlítha-

tatlanul komplikáltabb körülményei között már nem lehetséges. Az világos még egy szocialista társadalomban is, hogy 1,000 hektoliter bor jobb, mint 800, és azt sem nehéz eldönteni, hogy 1,000 hektoliter bor vagy inkább 500 hektoliter olaj kell-e. Nincs szükség semmilyen kalkulációs rendszerre, hogy ezt a tényt megállapítsuk: a döntő tényező a döntésbe bevont gazdasági alattvalók akarata lesz. De ahogy ez a döntés megszületik, akkor kezdődik csak meg a racionális gazdaságirányítás valódi feladata: hogy az eszközöket a célok szolgálatába állítsa gazdaságos módon. Ezt kizárólag gazdasági kalkuláció révén lehet megtenni. E nélkül a mankó nélkül az emberi elme képtelen lenne megtalálni az utat a köztes termékek és a termelési lehetőségek szédítő rengetegén keresztül. Zavartan állna minden eljárás- és helyszín-meghatározási kérdés előtt.⁷

Illúzió abban hinni, hogy egy szocialista államban a természetbeni kalkuláció felválthatja a pénzbeli kalkulációt. Egy csere nélküli gazdaságban a természetbeni kalkuláció kizárólag fogyasztási javakra vonatkozhat; abszolút csődöt mond a magasabb fokú javak tekintetében. Amint az ember lemond a magasabb fokú javak pénzbeli

---

⁷ Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld, *Wirtschaft und Technik (Grundriss der Sozialökonomik, Section II*; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1914), p. 216.

árának szabad kialakulásáról, a racionális termelést is lehetetlenné teszi. Minden lépés, ami távolabb visz bennünket a termelőeszközök magántulajdonlásától, illetve a pénz használatától, egyszersmind a racionális gazdálkodástól is eltávolít.

Ezt könnyű figyelmen kívül hagyni, mert mindaz, ami körülöttünk szocializmus címén megvalósulni látszik, pusztán szocialista oázisokat jelent, amelyek bizonyos fokig továbbra is fenntartják a pénzbeli cserét s ennyiben szabad társadalmak. Egy ponton akár egyet is érthetünk a szocialisták érvelésével – mely egyébként teljesen tarthatatlan, és pusztán demagóg szólamként van jelen –, miszerint a vállalkozások államosítása még nem igazán szocializmus, hiszen ezek a cégek a maguk üzleti tevékenységében olyannyira függnék az őket körülvevő gazdasági rendszertől a maga szabad kereskedelmével, hogy nem figyelhetjük meg rajtuk a szocialista gazdaság lényegi sajátosságát. Az állami és önkormányzati szolgáltatóknál újításokat vezetnek be, mert a hasonló tevékenységet űző – hazai vagy külföldi – magánvállalkozások is így tesznek, illetve mert azok a magánvállalkozások, amelyek az anyagokat kínálják ezekhez az újításokhoz ösztönzőt is teremtenek a bevezetésükre. Ebben az esetben világossá válnak a reorganizáció előnyei, mert mindez egy olyan társadalomban történik, amely a termelőeszközök magántulajdonán és a pénz által közvetített csere rendszerén alapul, s ilyenformán lehetővé teszi

a számítást és a számon tartást. Ez a helyzet azonban nem állhatna elő egy olyan szocialista vállalatnál, amely egy tisztán szocialisztikus környezetben működne.

Gazdasági kalkuláció nélkül nem létezhethet gazdálkodás. Így a szocialista államban, ahol a gazdasági kalkuláció lehetetlen, ugyancsak nem létezhethet – az általunk használt értelemben vett – gazdálkodás. Lehet, hogy triviális és másodlagos ügyekben továbbra is marad a racionalitásnak tere, de általában véve nem beszélhetünk többé racionális termelésről. Hiszen nem létezne semmilyen eszköz, amivel megállapíthatnánk, hogy mi volt racionális, így pedig nyilvánvaló, hogy a termelést sem vezérelhetnék gazdaságossági megfontolások. Az, hogy ez mit jelent, az az emberek áruval való ellátásának következményeitől eltekintve egyértelmű. A racionális cselekvést kiemelnék abból a szférából, ahová valóban tartoznia kellene. De lenne még egyáltalán racionális cselekvés, vagy egyáltalán a gondolkodásban megmaradna a racionalitás és a logika? Történelmileg az emberi racionalitás a gazdasági életből nőtt ki. Fennmaradna hát, ha elválasztanák tőle?

Egy ideig a versengő gazdaságban felhalmozott tapasztalatok pár évezredes emléke talán némiképp gátat szabna a gazdálkodás művészete teljes összeomlásának. Talán visszatérnének a régebbi termelési folyamatokhoz, nem a racionalitásuk miatt, hanem mert úgy tünne,

hogy a hagyomány ezt diktálja. Valójában ezek a folyamatok addigra már irracionálissá válnának, mivel nem felelnének meg többé az új viszonyoknak. A gazdasági gondolkodás általános romlása révén végül olyan változásokkal szembesülnének, amelyek gazdaságtalanná tennék őket. A kínálat többé nem anarchikusan, saját akaratából jönne létre; ez igaz. Valamennyi, a kereslet kielégítését szolgáló tranzakció felett a legfelsőbb hatóság parancsnoksága érvényesülne. Azonban az anarchikus termelési mód gazdaságosságát egy ésszerűtlen apparátus abszurd viselkedése váltaná fel. A fogaskerekek járnának, de minden értelem nélkül.

Megjósolhatjuk egy leendő szocialista társadalom természetét. Száz és ezer gyár fog benne működni. Csak nagyon kevesen termelnek majd használatra kész javakat; az esetek többségében befejezetlen vagy termelési javakat állítanak majd elő. Valamennyi létesítmény kapcsolatban áll majd a többivel. A javaknak további állomások egész során kell majd átmennie, amíg megérnek a fogyasztásra. A folyamat nyughatatlan forgatagában azonban a gazdasági vezetésnek nem lesz semmilyen eszköze, amivel eligazodhat. Sohasem tudja majd meghatározni, hogy egy adott jószághoz szükséges termelési folyamatok nem szükségtelenül hosszúak-e, vagy hogy nem ment-e veszendőbe munka és alapanyag az előállításuk során. Hogyan tudja majd eldönteni, hogy ez vagy az a ter-

melési folyamat kecsegtet-e nagyobb haszonnal? Legjobb esetben is csak a végtermékek mennyiségét és minőségét tudja majd összehasonlítani, s csupán a legritkább esetben lesz abban a helyzetben, hogy a termelési költségeket is összevethesse. A gazdasági szervezet által elérendő célokat ismerni fogja – vagy gondolhatja majd, hogy ismeri –, és ennek megfelelően kell majd szabályoznia a tevékenységeit, magyarul a legkisebb költséggel kell az említett célokat elérnie. Számításokat kell majd végeznie, hogy megtalálja a legolcsóbb utat. Ennek a számításnak szükségképpen értékkalkulációnak kell lennie. Teljesen világos, és nem szorul több bizonyításra, hogy a szükséges számítás nem technikai jellegű, és hogy nem alapulhat a javak és szolgáltatások objektív használati értékén.

Egy olyan gazdasági rendszerben, amely a termelőeszközök magántulajdonán alapul, a kérdéses értékkalkulációt a társadalom független tagjai végzik el. Mindenki kétféleképpen vesz részt annak létrehozásában: egyrészt fogyasztóként, másrészt termelőként. Fogyasztóként az ember értéksorrendet állít fel a fogyasztásra kész javak közt. Termelőként úgy használja fel a magasabb fokú javakat, hogy az eredmény a legtöbb bevételt hozza. Így az ő értéksorrendjében a magasabb fokú jószágok a társadalmi szükségleteknek és a termelés társadalmi körülményeinek megfelelően helyeződnek el. A két értékelési fo-

lyamat összjátékán keresztül létrejön az az eszköz, ami lehetővé teszi a fogyasztás és a termelés gazdaságossági elven történő lebonyolítását. Kialakul a pontosan beosztott árrendszer, amely lehetővé teszi mindenki számára, hogy bármikor összehangolja saját igényeit a gazdaságosságra vonatkozó számokkal.

Mindez szükségképpen hiányzik egy szocialista államban. A gazdaságirányító talán pontosan tudja, hogy mely javak a leginkább keresettek. De ezzel a gazdasági kalkuláció két szükséges feltételéből még csak az egyiket teljesítette. A rendszer természetéből fakadóan kénytelen lesz lemondani a másiktól: a termelőeszközök értékeléséről. Esetleg megállapíthatja a termelőeszközök összessége révén elért értéket; ez nyilván megegyezik az összes kielégített szükséglet értékével. Talán még az egyes termelőeszközök értékét is ki tudja számolni, ha meghatározza, hogy a termelési folyamatból való elvételük a szükségletkielégítés szempontjából milyen következményekkel járna. De képtelen lesz ezt az értéket egy pénzbeli ár uniform kifejezésére redukálni, mint egy szabad társadalomban, ahol valamennyi ár egységes pénzbeli kifejezésre redukálható. Egy szocialista közösségben, ahol ha nem is szükségképpen mondanak le a pénzhasználatáról, de lehetetlen lesz a pénzt arra használni, hogy a termelési tényezők (a munkát is beleértve) értékét

kifejezzük, a pénz nem játszhat semmilyen szerepet a gazdasági kalkulációban.⁸

Képzeld el egy új vasút építését. Meg kell egyáltalán építeni, és ha igen, melyiket a számos lehetséges vasút közül? Egy versengő, pénzhasználó gazdaságban ezt a kérdést pénzbeli kalkuláció révén válaszolnák meg. Az új vasút néhány termék szállítását olcsóbbá teszi, és elvileg ki lehet számolni, hogy ez a költségcsökkenés meghaladja-e az új vonal építésének és fenntartásának költségét. Ezt kizárólag pénzben lehet kiszámítani. Nem érhetjük el a kívánt célt, ha pusztán szembeállítjuk a fizikai kiadásokat a fizikai megtakarításokkal. Ha nem tudjuk a munkaórát, a vasat, a szenet, a mindenféle építőanyagot, a gépeket és az összes többi, vasútépítéshez és -fenntartáshoz szükséges dolgot egy közös mértékegységben kifejezni, akkor lehetetlen kalkulációkat végezni. Csak akkor járható a gazdaságosság útja, ha valamennyi szóban forgó árut vissza tudjuk vezetni a pénzre. Természetesen a pénzbeli kalkulációnak megvannak a maga kényelmetlenségei és komoly hiányosságai, de egész biztosan nem

---

⁸ Ezt a tényt Otto Neurath is felismeri (*Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* [Munich: G.D.W. Callwey, 1919], p. 216f.). Ő úgy véli, hogy minden teljes adminisztratív gazdaság végső közelítésben természetes gazdaság. „A szocializálás”, mondja, „a természetes gazdaság kialakításáról szól”. Neurath egyszerűen eltekint a leküzdhetetlen nehézségektől, amelyek gazdasági kalkuláció hiányában a szocialista közösségben jelentkezének.

tudjuk semmi jobbal helyettesíteni, az életünk gyakorlati céljaira pedig a pénzbeli kalkuláció – amennyiben egy stabil monetáris rendszerben történik – mindig elegendő. Ha elhagynánk, a gazdaságosság kalkulációjának bármely formája teljességgel ellehetetlenülne.

A szocialista társadalom tudná, mi a megoldás. Kiadnának egy rendeletet, s így letennék a voksukat az építési projekt mellett vagy ellen. Ám a döntés legjobb esetben is homályos becsléseken alapulna; sohasem alapulhatna azon a talajon, amit egy egzakt értékkalkuláció nyújt.

Egy statikus gazdaság elműködne gazdasági kalkuláció nélkül is, hiszen ott a gazdasági élet ugyanazon eseményei ismétlődének újra és újra.⁹ Ha feltételezzük, hogy a statikus szocialista gazdaság felállítása a versenyz gazdaság eme végső állomása alapján történik, akár még egy olyan szocialista termelési rendszert is elképzelhetünk, amit gazdasági szempontból racionálisan működtetnek. De ez kizárólag fogalmilag lehetséges. Ehhez félre kell tennünk azt a tényt, hogy a statikus állapot nem lehetséges a való életben, hiszen a gazdasági adatok állandóan változnak, így a gazdasági tevékenység statikussága kizárólag egy elméleti feltevés, ami nem vonatkozik semmilyen valóságos helyzetre, bármennyire is szükségünk

---

⁹ Mises ezt nevezi későbbi munkáiban „egyenletesen forgó gazdaságnak” (*evenly rotating economy*). Lásd Ludwig von Mises, *Human Action: The Scholar's Edition* (Auburn Ala.: Ludwig von Mises Institute, 2010), p. 245ff. (A ford.)

van rá a gondolkodásunkhoz és a közgazdaságtani tudásunk tökéletesítéséhez. De még így is fel kell tételeznünk, hogy a szocializmusba való átmenet szükségképpen – a jövedelmi különbségek kiegyenlítésével és a fogyasztás ennek megfelelő átalakulásával, ami egyézersmind maga után vonja a termelés átalakítását is – minden gazdasági adatot úgy megváltoztat, hogy eltűnik a korábban létező versenygazdasághoz kötő kapocs. Ekkor azonban, amit látunk, az egy, a lehetséges és elképzelhető gazdasági kombinációk óceánján hánykódó szocialista gazdasági rendszer, a gazdasági kalkuláció irányítójának nélkül.

Így a szocialista közösségben minden gazdasági változás olyan cselekvés, amelynek az eredményét nem lehet sem előre megbecsülni, sem pedig visszatekintve meghatározni. Csak sötétben tapogatózás van. A szocializmus a racionális gazdálkodás eltörlése.

*Gazdasági kalkuláció
a szocialista közösségben*

Amivel szemben állunk, az valóban szükségszerű következménye a termelőeszközök közös tulajdonlásának? Nincs rá semmi lehetőség, hogy valamifajta gazdasági kalkulációt esetleg beépítsünk a szocialista rendszerbe?

Minden nagy vállalkozásnál az egyes cégek vagy üzletágak valamilyen szinten függetlenek egymástól a számvitelük tekintetében. A hozzá tartozó munkát és nyersanyagot számba veszik, és minden egyéni csoport számára megadatik a lehetőség, hogy mérleget vonjon, illetve hogy megállapítsa saját tevékenységének gazdasági eredményét. Így meg tudjuk ítélni minden egyes szekció munkájának sikerességét, és ennek megfelelően dönthetünk úgy, hogy átszervezzük, megkurtítjuk, elhagyjuk vagy kibővítjük a létező csoportokat, vagy hogy újakat hozunk létre. Természetesen néhány hiba elkerülhetetlen egy ilyen kalkulációnál. Ezek részben az általános kiadások felosztásának nehézségeiből fakadnak. További hibák származhatnak abból is, ha olyan adatokkal kell számolni, amelyeket sok szempontból nem lehet pontosan meghatározni, például amikor egy adott technikai módszer profitabilitásának meghatározásakor számításba vesszük a gépek amortizációját egy, a felhasználá-

lásukra vonatkozó időtávot figyelembe véve. Mindazonáltal az ilyen és ehhez hasonló hibák szűk korlátok közé szoríthatók, s így nem zavarják bele a kalkuláció nettó eredményébe. A fennmaradó bizonytalanság abból fakad, hogy a jövőbeli viszonyok bizonytalanságával kell számolnunk, ami szükségképpen hozzá tartozik a gazdasági élet dinamikus természetéhez.

Csábítónak tűnhet az előzőek analógiájára megpróbálni becsléseket adni a szocialista állam egyes termelőcsoportjaira is. Ez azonban nem lehetséges. Ugyanis az egy és ugyanazon vállalkozás egyes ágazataira vonatkozó kalkulációkat kizárólag az a tény teszi lehetővé, hogy a piaci kapcsolatok miatt valamennyi felhasznált jószágnak és munkának van piaci ára, amit a kalkuláció alapjául lehet venni. Ahol nincs szabad piac, ott nincs árazási mechanizmus; ha nincs árazási mechanizmus, nincs gazdasági kalkuláció sem.

Elképzelhetünk egy olyan állapotot is, hogy a cserét engedélyezik az egyes üzletágak között, annak érdekében, hogy csereviszonyok (árak) jöjjenek létre, és ennek megfelelően legyen a gazdasági kalkulációnak alapja a szocialista közösségben is. Egy egységes gazdaság keretei között, ahol nem elismert a termelőeszközök magántulajdona, az egyes munkacsoportok önálló rendelkezési joggal bíró személyekként kerülnek kialakításra, akiknek a legfelsőbb gazdasági vezetés utasítása szerint kell viselkedniük, de egymásnak a javakat és szolgáltatásokat

kizárólag fizetség fejében juttatják el, amit egy általános csereeszközben kell folyósítaniuk. Nagyjából erre gondolnak a szocialista vállalatvezetés megszervezése alatt, amikor manapság a szocializmus totális kialakításáról és hasonlókról beszélnek. De ismét nem kerülhetjük el a döntő kérdést. Csereviszonyok kizárólag akkor jöhetnek létre termelési javak tekintetében, ha fennáll a termelőeszközök magántulajdona. Amikor a „szén szindikátus” szemet ad a „vas szindikátusnak”, nem keletkeznek árak, kivéve, ha mindkét szindikátus tulajdonosa az üzletvitelükben használt termelőeszközöknek. Ez nem a szocializmus kialakítása, hanem munkáskapitalizmus és szindikalizmus.

Ez az egész kérdés roppant egyszerű azoknak a szocialista bölcseleőknek a számára, akik a munkaérték-elméletre támaszkodnak.

Mihelyt a társadalom a termelési eszközök birtokába helyezi magát és közvetlen társadalmazásban használja fel őket a termelésre, mindenki munkája, bármily különböző is a sajátosan hasznos jellege, eleve és közvetlenül társadalmi munkává lesz. A társadalmi munkának egy termékben rejlő mennyiségét akkor nem kell előbb kerülőúton megállapítani; a mindennapos tapasztalat közvetlenül megmutatja, hogy átlagban mennyi szükséges belőle. A társadalom egyszerűen kiszámíthatja, hány munkaóra rejlik egy

gőzgépben, a legutóbbi termés egy hektoliter búzájában, meghatározott minőségű posztó száz négyzetméterében. [...] Mindenesetre a társadalomnak akkor is tudnia kell majd, hogy mindegyik használati tárgynak mennyi munkára van szüksége előállításához. A termelési tervet a termelési eszközök szerint kell majd berendeznie, s ezek közé tartoznak különösen a munkaeszközök is. A különböző használati tárgyak haszonhatásai – egymást között és az előállításukhoz szükséges munkamennyiségekhez képest mérlegelve – fogják a tervet végül is meghatározni. Az emberek mindezt igen egyszerűen elintézik a híres-nevezetes »érték« közbejötte nélkül.¹⁰

Ezen a ponton nem célunk, hogy újfent kritikai ellenvetéseket tegyünk a munkaérték-elmélettel szemben. Ezek a jelen összefüggésben csak annyiban érdekelhetnek minket, amennyiben relevánsak a munka felhasználhatóságának felmérése szempontjából a szocialista közösség értékszámításaihoz.

Elsőre úgy tűnhet, hogy a munkában való kalkuláció számításba veszi a termelés természetes, nem emberi tényezőit is. A csökkenő hozadék törvénye bele van már építve a „társadalmilag szükséges munkaidő” fogalmába,

---

¹⁰ Friedrich Engels, *Eugen Dühring úr tudomány-forradalmasítása (Anti-Dühring)*, in *Marx és Engels válogatott művei*, vál. Vörös Gyula, szerk. Recski Ágnes (Budapest: Kossuth Kiadó, 1974), 3. kötet, p. 341.

amennyiben az a termelés természetes körülményeinek változatosságától függ. Ha a termék iránti kereslet növekszik, és rosszabb természeti erőforrásokat is be kell vonni a termelésébe, akkor az a társadalmilag szükséges munkaidő is növekszik, ami egy egységnyi termék előállításához kell. Ha kedvezőbb természeti erőforrásokat fedeznek fel, a társadalmilag szükséges munkaidő mennyisége csökken.¹¹ A termelés természetes körülményeinek ez a figyelembevétel csak annyiban működik, amennyiben azok változása kifejeződik a társadalmilag szükséges munka mennyiségének változásában is. Ezen felül a munkában való értékelés csődöt mond. Teljesen figyelmen kívül hagyja a termelés anyagi tényezőinek felhasználását. Legyen a társadalmilag szükséges munkaidő, ami P és Q termékek előállításához szükséges, 10-10 óra. A munkán túl mind P-nek, mind Q-nak az előállítása igényli A nyersanyagot is, melynek egy egységét egy óra társadalmilag szükséges munkával állítják elő; 2 egységnyi A-t és 8 órányi munkát használnak P, és 1 egységnyi A-t és 9 órányi munkát Q előállításához. Az elvégzett munka tekintetében P és Q egyenlőnek tűnik, értékalkulációkban pedig P-nek magasabb értékűnek kell lennie, mint Q-nak. Az előbbi tévedés, és csak az utóbbi az,

---

¹¹ Marx Károly, *A tőke: a politikai gazdaságtan bírálata* (Budapest: Szikra Kiadás, 1955), 1. kötet, p. 47.

ami a kalkuláció természetére és céljára vonatkozik. Igaz, a többlet, ami alapján P az értékalkulációkban értéke-
sebb Q-nál, ez az anyagi szubsztrátum „emberi közremű-
ködés nélkül a természet által adatott”.¹² Mégis a pusztá-
tény, hogy a kérdéses nyersanyag csak olyan mennyiség-
ben áll rendelkezésre, hogy szükséges gazdaságosan be-
osztani, azt jelenti, hogy ilyen vagy olyan formában, de
szerepelnie kell az értékalkulációban is.

A munkában való kalkuláció második hibája az, hogy
ignorálja a munkák minőségének különbözőségét. Marx
számára minden emberi munka gazdaságilag egyforma,
amennyiben az mindig „emberi agy, izom, ideg, kéz stb.
termelő kifejtése”.¹³ „A bonyolultabb munka csak *hatvá-*
nyozott, vagyis inkább *megsokszorozott* egyszerű munka,
úgyhogy kisebb mennyiségű bonyolult munka egyenlő
nagyobb mennyiségű egyszerű munkával. A tapasztala-
tok azt mutatják, hogy ez a redukálás állandóan végbe-
megy. Valamely áru lehet a legbonyolultabb munka ter-
méke, *értéke* egyenlővé teszi az egyszerű munka termék-
ével, és ezért maga is csak meghatározott mennyiségű
egyszerű munkát jelenít meg.”¹⁴ Böhm-Bawerk nem jár
messze az igazságtól, amikor ezt az érvet „az elképesztő

---

¹² Uo., p. 50.

¹³ Uo., p. 51.

¹⁴ Uo., p. 52.

naivitás elméleti bravúrjának” nevezi.¹⁵ Marx nézetének megítéléséhez nem kell arra válaszolnunk, hogy van-e minden emberi munkának – legyen az fizikai vagy „szellemi” – egyetlen pszichológiai mértékegysége. Az ugyanis világos, hogy van különbség az egyes emberek képességei és ügyessége között, emiatt pedig a munka termékeinek és szolgáltatásainak minősége is változatos. A döntő kérdés azzal kapcsolatban, hogy a munkában való kalkuláció vajon alkalmazható-e gazdasági kalkulációként, az, hogy közös nevezőre tudjuk-e hozni a különböző fajta munkákat anélkül, hogy a termékeikre vonatkozóan lennének a gazdasági szereplőktől értékeléseink. A Marx által adott bizonyítás nem működik. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a csereviszonyokban lévő javakat anélkül fogyasztják el, hogy figyelembe vennék, hogy egyszerű vagy bonyolultabb munkával állították-e őket elő. Hogy adott mennyiségű egyszerű munka automatikusan egyenlő adott mennyiségű bonyolultabb munkával, az csak akkor lenne bizonyítva, ha látnánk, hogy a munka határozza meg a csereértéküket. Ez azonban nemcsak, hogy nincs demonstrálva, hanem Marx úgy akarja demonstrálni, hogy egyszerűen tényként kijelenti.

---

¹⁵ Vö. Eugen von Böhm-Bawerk, *Capital and Interest*, ford. William Smart (London and New York: Macmillan, 1890), p. 384.

Az, hogy az egyszerű és bonyolultabb munka között vannak átváltási arányok a cseregazdaságban létrejövő bérek révén – erről Marx nem beszél ebben a szakaszban –, szintén nem bizonyítja a kettő közti homogenitást. A cserearányt létrehozó folyamat a piaci tranzakcióknak eredménye, nem pedig előzménye. A munkában való kalkulációhoz átváltási arányokat kéne önkényesen felállítani a bonyolultabb és az egyszerűbb munka között, ami kizárja, hogy gazdasági kalkulációra tudjuk alkalmazni.

Hosszú ideig úgy gondolták, hogy a szocializmushoz elengedhetetlen a munkaérték-elmélet, mivel a termelőeszközök államosítására vonatkozó követelésnek kell, hogy legyen valami erkölcsi alapja. Ma már tudjuk, hogy ez tévedés. Noha a szocializmus támogatóinak többsége átvette ezt a tévképzetet, és maga Marx sem utasította el teljesen – bármennyire is más alapállásra helyezkedett egyébként –, világos, hogy egyrészt a szocializált termelés bevezetésére vonatkozó politikai programok se nem igényelnek, se nem várhatnak támogatást a munkaérték-elmélettől, másrészt pedig olyanok is lehetnek szocialista lelkületűek, akik más nézeteket dédelgetnek a gazdasági érték természetéről és eredetéről. Ám a munkaérték-elméletre igenis szüksége van a szocialista termelés támogatóinak egy, a szokásostól eltérő értelemben. Nevezetesen a szocialista termelés kizárólag akkor tűnhet racionálisan megalapozottnak, ha van az értékre egy objektíven

meghatározható mértékegysége, amely lehetővé teszi számára, hogy gazdasági kalkulációt végezzen egy olyan gazdaságban is, ahol sem pénz, sem pedig csere nincs. És csakis a munka az, ami szóba jöhet, mint ilyen mértékegység.

*Felelősség és ösztönzés
a közösségi vállalatoknál*

A felelősség és ösztönzés problémája a szocialista vállalatoknál szorosan összefügg a gazdasági kalkuláció kérdésével. Ma már általánosan beismert tény, hogy „a szabad vállalkozás és az egyéni felelősségvállalás, mint a magánvállalkozás sikerét meghatározó tényezők eltörlése” a legnagyobb fenyegetést jelenti a szocialista szervezetek számára.¹⁶

A szocialisták többsége szemet huny felett a probléma felett. Mások úgy vélik, megválaszolhatják azzal, ha csak a vállalatok igazgatóira hivatkoznak; annak ellenére, hogy nem ők a termelőeszközök tulajdonosai, az irányításukkal termőre tudtak fordítani vállalkozásokat. Ha a társadalom, nem pedig a vállalat részvényesei lesznek a termelőeszközök tulajdonosai, semmi sem fog változni. Az igazgatók nem dolgoznak majd rosszabbul a társadalomért, mint a részvényeseikért.

Fontos különbséget tennünk a részvénytársaságok és hasonló cégek két csoportja között. Az egyik csoport-

---

¹⁶ Vö. *Vorläufiger Bericht der Sozialisierungskommission über die Frage der Sozialisierung des Kohlenbergbaues*, 1919. február 15. (Berlin, 1919), p. 13.

ban, amibe nagyrészt kisebb vállalatok tartoznak, néhány egyén összeáll egy közös vállalkozásba, amely egy részvénytársaság jogi formáját ölti. Gyakran ők a vállalat alapítóinak örökösei, vagy korábbi versenytársak, akik most összeolvadtak. Ebben az esetben az üzlet tényleges irányítása és menedzsmentje a részvényesek kezében van, vagy legalább a részvényesek egy részének a kezében, akik saját érdeküknek megfelelően üzletelnek (vagy olyan, közeli részvényesek érdekében, mint a feleség, kiskorú gyermek stb.). Az igazgatók az igazgatóság vagy a felügyelőbizottság tagjaiként – néha jogilag szerény helyzetben is – maguk gyakorolnak meghatározó befolyást a vállalat működésére. Az, hogy az alaptőke egy része néha egy pénzügyi konzorcium vagy egy bank kezében van, nem változtat ezen. Itt a részvénytársaság csak jogi formáját tekintve különbözik a közkereseti társaságtól.

A szituáció nagyban különbözik az olyan nagyvállalatok esetében, ahol a vállalat tényleges irányításában a részvényeseknek csak egy töredéke vesz részt – a nagyrészvényesek. Rendszerint nekik ugyanannyira érdekükben áll a vállalat virágzása, mint bármelyik tulajdonosnak. Mégis könnyen elképzelhető, hogy mások az érdekeik, mint a kisméretű részvényesek nagy többségének, akik ki vannak rekesztve a menedzsmentből, akkor is, ha náluk van a vállalat részvénytőkéjének nagyobbik része. Számos ütközés lehetséges, melyek során az igazgatók

úgy irányítják a cég üzleti ügyeit, hogy az káros a részvényesek számára. Akárhogy is történik, egyértelmű, hogy akiknek valódi hatalmuk van a vállalatban, a saját érdekeik szerint fogják majd irányítani, akár egybeesik az a részvényesek érdekével, akár nem. A részvénytársaság tartós ügyvezetője számára, aki nem pusztán ideiglenes nyereséget akar elérni, hosszú távon általában előnyös, ha csak a részvényesek érdekeit képviseli, és tartózkodik a számukra kárt okozó manipulációktól. Különösen igaz ez azokra a bankokra és pénzügyi csoportokra, amelyek nem akarják veszélybe sodorni a nyilvánosság szemében meglévő hitelüket. Így nemcsak etikai megfontolások játszanak szerepet a vállalat sikerének alakulásában.

Teljesen más helyzet alakul ki, ha a vállalatot államosítják. A magánszemélyek anyagi érdekeinek kizárásával megszűnik a motiváló erő, s ha az állami és önkormányzati vállalatok képesek is virágozni, azt a magánvállalat-tól átvett „igazgatóságnak” köszönhetik, vagy annak a ténynek, hogy reformokba és innovációkba hajszolják őket azok az üzletemberek, akiktől a termelési eszközeiket és a nyersanyagaikat szerzik be.

Visszatekintve az állami és közösségi vállalatok történetére, ma már általában elismerik, hogy az állami vállalatok nincsenek ösztönözve a termelés reformálására és javítására, nem képesek alkalmazkodni a változó keresleti feltételekhez, egyszóval holt végtagjai a gazdasági or-

ganizmusnak. Hiábavalónak bizonyult eddig minden kísérlet, amely életet próbált lehelni beléjük. Úgy gondolták, hogy a fizetések rendszerének megreformálásával talán elérhetik a kívánt céljukat. Feltételezték, hogy ha a vállalat igazgatói érdekeltté válnak a hozamban, akkor hasonló helyzetben lesznek, mint a nagyvállalatok igazgatói. Ez végzetes hiba. A nagyvállalatok igazgatói egészen más módon kapcsolódnak az általuk irányított üzlet érdekeihez, mint ahogy az egy közösségi vállalatnál elképzelhető. Vagy már tulajdonosai nem elhanyagolható hányadban a vállalat részvénytőkéjének, vagy idővel azzá akarnak válni. A vállalat részvényeit kamatoztathatják tőzsdei spekuláción keresztül is. Kilátásuk van rá, hogy a vállalatban elért pozíciójukat ráhagyományozzák – vagy legalább megtartsák a befolyásuk egy részét – az utódaiknak. A részvénytársaságok a sikereiket nem az önelégült vezérigazgatóknak köszönhetik, akik megjelenésükben és tapasztalataikban is az állami hivatalnokokat idézik, hanem sokkal inkább a részvénytulajdonban érdekelt, tette kész vállalkozónak – akinek a felszámolása minden államosítás és közösségiesítés célja.

A szocialista kontextusban nem általánosan elfogadott, hogy egy szocialista alapokon álló gazdasági rendszer sikerességét ilyen szempontok alapján mérlegeljük. Valamennyi szocialista rendszer – beleértve Karl Marxét és az ő ortodox követőit is – azon a feltételezésen alapul, hogy egy szocialista társadalomban nem merülhet fel

konfliktus a rész és az egész érdeke között. Mindenki a saját érdeke szerint fog eljárni, amikor a legjobbját adja, mert ezzel az egész gazdaság termékéhez ad hozzá. A nyilvánvaló ellenvetést – miszerint az egyént vajmi kevésbé fogja érdeklí, hogy ő maga lelkes és szorgalmas-e, és sokkal fontosabb lesz számára, hogy mindenki más legyen az –, vagy teljesen figyelmen kívül hagyják, vagy nem adnak rá kielégítő választ. Úgy hiszik, képesek lesznek létrehozni egy szocialista közösséget kizárólag a kategorikus imperatívusz alapján. Hogy milyen könnyűszerrel folyamaodnak ehhez az érveléshez, azt jól mutatja Kautsky, amikor azt mondja: „Ha a szocializmus társadalmi szükségszerűség, akkor az emberi természetnek, nem pedig a szocializmusnak kell majd megváltoznia, ha a kettő valaha is szembe kerül.”¹⁷ Ez nem más, mint színtiszta utópizmus.

De ha egy pillanatra fel is tételezzük, hogy ezek az utópista várakozások tényleg megvalósulhatnak, és hogy minden egyén a szocialista társadalomban nem kevesebb buzgalommal jár majd el, mint ma, amikor a szabad verseny nyomása alatt áll, akkor is fennmarad a gazdasági tevékenység mérhetőségének a problémája a szocialista

---

¹⁷ Vö. Karl Kautsky, „Előszó az »Atlanticus«-hoz”, in Gustav Jaechk, *Produktion und Konsum im Sozialstaat* (Stuttgart: J.H.W. Dietz, 1898), p. 14.

közösségben, amely nem teszi lehetővé a gazdasági kalkulációt. Nem tudunk gazdaságosan cselekedni, ha nem láthatjuk, mi a gazdaságosság.

Egy népszerű szlogen szerint, ha a közösségi vállalatnál dolgozók gondolkodása kevésbé bürokratikus és inkább üzleties lenne, akkor épp olyan jól működnének, mint a magánvállalatok. A vezető pozíciókba üzletembereket kell ültetni, és akkor majd a jövedelem is gyorsan fog nőni. Sajnos azonban az „üzletiesség” nem valami külső dolog, amit önkényesen át lehet ruházni. Az üzletember kvalitásai nem a személy saját, születésétől függő tulajdonságaiból erednek, és nem is üzleti iskolákban, üzletházakban, vagy akár úgy sajátította el őket, hogy egy ideig üzletemberként tevékenykedett. A vállalkozó üzleties attitűdje és tevékenysége a gazdasági folyamatban elfoglalt pozíciójából fakad, és ha az megszűnik, vele együtt veszik el. Ha egy sikeres üzletembert állítanak egy állami vállalkozás élére, ő bizonyos tapasztalatokat hozhat magával a korábbi pozíciójából, és egy ideig rutinszerűen hasznát is veheti ezeknek. Azonban ahogy kommunális tevékenységbe fog, megszűnik üzletember lenni, és éppoly bürokratává válik, mint az államapparátus bármely másik kádere. Nem a könyvelésről, üzletszervezésről vagy üzleti stílusról szóló tudás, de még csak nem is egy üzleti főiskola elvégzése az, ami az üzletembert azzá teszi, ami, hanem a termelési folyamatban elfoglalt sajátos pozíciója, amely biztosítja számára, hogy azonosítani

tudja a vállalat és a saját érdekeit is. Nem megoldás a problémára, amit Otto Bauer mond a legutóbb publikált művében, hogy a Nemzeti Központi Bank igazgatóságát – melynek vezető szerepet szánnak a gazdasági folyamatban – egy szakmai grémiumnak kellene jelölnie, amiben az üzleti főiskolák oktatói is képviseltetnék magukat.¹⁸ Mint Platón filozófusai, az így kijelölt igazgatók is lehetnek fajtájuk legbölcsebb és legjobb egyedei, de nem lehetnek üzletemberek egy szocialista társadalom vezetői pozícióiban, akkor sem, ha korábban azok voltak.

Egy gyakori kritika szerint az állami vállalatok adminisztrációjából hiányzik a kezdeményező erő. Sokak szerint ez szervezetátalakítással orvosolható. Ez megint csak súlyos tévedés. Egy szocialista vállalat igazgatását nem lehet *egyetlen* egyén kezébe adni, mert mindig számolni kell a lehetőséggel, hogy hibázik, és ezzel súlyos károkat okoz a közösség számára. Ha azonban a fontos döntések a megfelelő bizottságok szavazatain, avagy a megfelelő kormányzati hivatalok hozzájárulásával dőlnek el, akkor korlátozni fogják az egyén kezdeményező erejét. Bizottságok ritkán szoktak bátor innovációkat bevezetni. A szabad kezdeményezés hiánya az állami vállalatoknál nem a szervezetlenség miatt van, hanem hozzá tartozik egy állami vállalat természetéhez. Egy köztisztviselőnek,

---

¹⁸ Vö. Otto Bauer, *A szocializmus útja*, ford. Somogyi Béla (Budapest: Népszava-Könyvkereskedés, 1919), pp. 15-16.

bármilyen magas pozícióban van is, nem lehet átadni a termelőeszközök szabad felhasználásának jogát, és annál kevésbé lesz anyagilag érdekelt a tevékenysége eredményességében is. Hiszen egy tulajdon nélküli ember a veszteségért csak morálisan számol el; a profit anyagi lehetőségével csak az erkölcsi veszteség áll szemben. Egy tulajdonos azonban felelősséget vállal, ugyanis ő érzi meg elsőnek, ha a rossz üzletvezetése veszteséget termel. Pontosan ez az, ami jellegében választja el egymástól a liberális és a szocialista termelést.

*A legújabb szocialista tanok
és a gazdasági kalkuláció problémája*

Lévén, hogy a közelmúlt eseményei Oroszországban, Magyarországon, Németországban és Ausztriában szocialista pártokat segítettek hatalomra, s így aktualitást nyert a szocialista államosítási program végrehajtása,¹⁹ a marxista szerzők maguk is elkezdték górcső alá venni a szocialista közösség kialakításának problémáit. De még most is nagy gonddal kerülnek a legfontosabb kérdéseket, meghagyva őket a gyűlölt „utópisták” elmélkedéseinek. Inkább szorítkoznak a közeljövő teendőire; amit kínálnak, az mindig a szocializmushoz vezető út programja, nem pedig a szocializmusé. Amit ezekből az írásokból levonhatunk, az nem más, mint hogy ezeknek a szerzőknek eszébe se jut a gazdasági kalkuláció szocialista társadalomban jelentkező problémája.

Otto Bauer számára a bankok államosítása jelenti a végső és döntő lépést a szocialista államosítási programban. Ha minden bankot államosítanak, és egy központi bankká gyúrnák őket össze, akkor annak az igazgatótanácsa lesz „a legfőbb gazdasági hatósággá, az egész népgazdaság legfelsőbb vezető szervévé. Csak a bankok szocializálása által szerzi meg a társadalom azt a hatalmat,

---

¹⁹ Mises jelen írása 1920-ban jelent meg. (A ford.)

amelyre szüksége van, hogy munkáját tervszerűen [sic] intézhesse, a termelés egyes ágai közt tervszerűen oszthassa el és tervszerűen alkalmazza a nép szükségleteihez.”²⁰ Bauer nem tárgyalja, hogy hogyan működne a pénzügyi rendszer a szocialista közösségben a bankok sikeres államosítása után. Mint a többi marxista, ő is azt próbálja érzékeltetni, hogy milyen egyszerűen és magától értetődően fejlődik ki a társadalom eljövendő szocialista rendje a fennálló, fejlett kapitalista gazdaság körülményei közül. „[E]lég ha azt a hatalmat, amelyet ma a bankok részvényesei a maguk választotta igazgatóságok útján [sic] gyakorolnak, a nép képviselőire ruházzuk át”,²¹ hogy a bankokat közösségiesítsük, s ezzel lerakjuk a szocializmus építményének utolsó tégláit is. Bauer teljes tudatlanságban hagyja az olvasóit a tekintetben, hogy a bankok természete gyökeresen átalakul az államosítás, illetve az egy központi bankká való összegyűrés során. Ahogy a bankok összeolvadnak egyetlen bankká, a lényegük változik meg; abba a helyzetbe kerülnek, hogy minden korlátozás nélkül teremtsenek pénzt.²² Ennek

---

²⁰ Bauer, *A szocializmus útja*, p. 53.

²¹ Uo., p. 25.

²² Vö. Mises, *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (Munich and Leipzig: Duncker & Humblot, 1912), p. 474ff. [Angolul lásd H.E. Batson fordításában: *The Theory of Money and Credit* (Indianapolis: Liberty Classics, 1980), p. 411.]

hatására a pénzügyi rendszer, ahogy ma ismerjük, teljesen felszámolódik. Amikor pedig a központi bankot államosítják is egy olyan társadalomban, amelyben egyébként is teljesen kiépült már a szocializmus, megszűnnek a piaci tranzakciók, és eltűnik valamennyi csereügylet. A Bank megszűnik banknak lenni, a sajátos funkcióját veszíti el, hiszen mint olyan nincs már helye egy szocialista társadalomban. Lehet, hogy a „Bank” nevet megtartják, a szocialista közösség Legfelsőbb Gazdasági Tanácsát a Bank Igazgatótanácsának fogják majd hívni, és abban az épületben üléseznek majd, ahol korábban a bank működött. De ez már nem lesz többé bank; egyetlen olyan funkciót sem tölt majd már be, amit egy bank betölt egy, a termelőeszközök magántulajdonán és az általános csereszköz – a pénz – használatán alapuló gazdaságban. Nem adhat ki többé hiteleket, mert egy szocialista közösségben nem létezhetnek hitelek. Bauer nem definiálja a bankokat, de az államosításukról szóló fejezetét ezzel a mondattal kezdi: „minden pénz, amelyet tulajdonosai ideiglenesen nem tudnak fölhasználni, a bankok pénztáráiba folyik.”²³ Marxistaként nem kellene feltennie magának a kérdést, hogy mi lesz a bankok tevékenysége a kapitalizmus eltörlése után?

---

²³ Vö. Bauer, *A szocializmus útja*, p. 49.

Az összes többi szerző, aki a szocialista közösség megszerzésének problémáival foglalkozott, hasonló hiányosságoktól szenved. Nem látják be, hogy a gazdasági kalkuláció alapjai szűnnek meg a csere és az árazási mechanizmus felszámolásával, és hogy valamit muszáj a helyére tenni, ha nem akarják felszámolni az egész gazdaságot, s hogy az egész egy reménytelen káoszba torkollik. Az emberek azt hiszik, hogy a szocialista intézmények minden különösebb probléma nélkül kifejlődhetnek a kapitalista gazdaság intézményeiből. De ez egyáltalán nincs így. S az egész csak még groteszkebbé válik, amikor bankokról, bankirányításról stb. beszélünk a szocialista közösségben.

Az Oroszországban és Magyarországon szovjet hatalom alatt kialakult viszonyokra való hivatkozás nem mond semmit. Amit látunk, az nem több, mint a társadalmi termelés egy létező rendje elpusztításának a képe, aminek a helyére egy zárt parasztgazdaságot helyettesítettek. A termelés valamennyi ága, amely a társadalmi munkamegosztáson alapult, a teljes széthullás állapotában van. Ami Lenin és Trockij uralma alatt történt, az egyszerű pusztítás és megsemmisítés. Hogy úgy van-e,

ahogy a liberálisok²⁴ mondják (hogy mindez a szocializmus elkerülhetetlen következménye), vagy úgy, ahogy a szocialisták válaszolnak (miszerint az egész pusztán annak az eredménye, hogy a Szovjet Köztársaságot kívülről támadják), az ebben a kontextusban számunkra nem érdekes. Mindössze azt a tényt kell leszögeznünk, hogy a szovjet szocialista közösség még csak el sem kezdte számba venni a gazdasági kalkuláció problémáját, és egyelőre még nem is szembesült vele. Ugyanis Oroszországban továbbra is számos helyen piacra termelnek – a kormányzati tilalmak ellenére –, a termékeket pedig pénzben értékelik; ennyiben továbbra is fennáll a termelőeszközök magántulajdona, és a javakat pénz ellenében cserélik el. Maga a kormányzat sem tagadhatja a pénzrendszer fenntartásának szükségességét – mi több, igazolja ezt a forgalomban lévő pénz növelésével –, legalább egy átmeneti periódusra.

Hogy a probléma lényege, amivel szembesülniük kell, még nem került napvilágra Oroszországban, azt leginkább Lenin *A szovjethatalom soronlevő feladatai* c. esszéje

---

²⁴ Mises a „liberális” szót annak klasszikus, 19. századi értelmében használja, nem a modern (amerikai, baloldali) értelmében. Bővebben lásd Mises, *Liberalism: In the Classical Tradition*, ford. Ralph Raico (Irvington-on-Hudson, N.Y.: Foundation for Economic Education, 1985). (A ford.)

mutatja. A diktátor fejtegetéseiben rendre előkerül az a gondolat, hogy az orosz kommunizmus soron lévő és leginkább égető problémája „a nyilvántartás és ellenőrzés megszervezése [...] azokban a gazdaságokban, amelyekben már kisajátítottuk a kapitalistákat, és valamennyi többi gazdaságban”.²⁵ De Lenin nem veszi észre, hogy itt egy teljesen új probléma merül fel, amelyet nem lehet a „burzsoá” kultúra szellemi eszközeivel megoldani. Válogódi politikusként nem lát tovább a saját orránál. Továbbra is pénzügyi tranzakciókat lát maga körül, és nem veszi észre, hogy a szocializmus fokozatos kiépítésével a pénz is elveszti az általános csereszközként betöltött funkcióját, amennyiben a magántulajdon s egy szersmind annak a cseréje is eltűnik. Lenin elmékedései afelé mutatnak, hogy szeretné újból bevezetni a szovjet üzletvitelbe a „burzsoá” könyvelést, amely pénzbeli kalkuláción alapul. Ezért a „burzsoá szakembereket” is szeretné a szocializmus szolgálatába állítani.²⁶ A továbbiakban Lenin ugyanúgy nem látja, mint Bauer, hogy egy bank ma meglévő funkciói elképzelhetetlenek szocialista körülmények között. Tovább szeretné folytatni „a bankok államosítását”, és továbbhaladni „abban az

---

²⁵ Vlagyimir Iljics Lenin, *A szovjethatalom soronlevő feladatai*, in *Lenin válogatott művei*, Szikra Kiadás, Budapest, 1954, 2. kötet, p. 363.

²⁶ Uo., p. 365.

irányban, hogy a bankokat a szocializmus társadalmi számvitelének csomópontjává változtassuk át”.²⁷

Lenin elképzelései arról a szocialista gazdasági rendszerről, ami felé szeretné vezetni a népet, meglehetősen homályosak. Mint írja:

A szocialista állam csak mint termelő és fogyasztási kommúnák [sic] hálózata jöhet létre, amelyek lelkiismeretesen nyilvántartják termelésüket és fogyasztásukat, takarékoskodnak a munkával, szakadatlanul emelik a munka termelékenységét, és ezáltal lehetővé teszik a munkának napi hét, hat órára, sőt még kevesebbre való leszállítását. [...] Minden egyes gyár, minden egyes falu egy-egy termelő és fogyasztási kommúna, amelynek joga és kötelessége, hogy a maga módján alkalmazza az általános szovjet rendeleteket (a »maga módján«, nem olyan értelemben, hogy megszegheti őket, hanem hogy végrehajtásukban a legkülönfélébb formákat alkalmazhatja), hogy a maga módján oldja meg a termelés nyilvántartásának és a termékek elosztásának problémáját.²⁸

---

²⁷ Uo., p. 369. Lásd még Bukharin, *Das Programm der Kommunisten* (Zürich: no pub., 1918), p. 27ff.

²⁸ Lenin, *A szovjethatalom soronlevő feladatai*, pp. 371, 376.

„A mintakommúnáknak az elmaradt kommúnák nevelőivé, tanítóivá, ösztökélőivé kell válniok [sic] és azok is lesznek.”²⁹ A mintakommúnák sikereit a legnagyobb részletességgel kell ismertetni, hogy ezáltal példát mutassanak. „[A] kiemelkedő kommúnákat haladéktalanul megjutalmazták (a munkanap bizonyos időszakon át történő megrövidítésével, béremeléssel, azzal, hogy kulturális és esztétikai javakat és értékeket nagy mennyiségben juttatunk nekik stb.).”³⁰

Világos, hogy Lenin számára a társadalom ideális állapota az, ahol a termelőeszközök nem egy-egy kerület, település vagy akár a gyárban dolgozó munkások tulajdonában vannak, hanem a teljes közösségében. Az ő ideálja szocialista, nem pedig szindikalista. Ezt nem kell különösebben aláhúzni egy olyan marxistánál, mint Lenin. Lenintől, mint bölcselőtől nem kirívó ez a gondolat, ellenben Leninnel, a politikussal, aki a szindikalista és kisgazda paraszti orosz forradalom vezetője. Akárhogy is, most az író Leninnel foglalkozunk, és koncentráljunk külön az ő ideáljaira, anélkül, hogy hagynánk magunkat zavartatni a kijózanító valóságtól. Lenin, a bölcselő szerint minden nagy mezőgazdasági és ipari létesítmény a munka nagy közösségének a része. Azok számára, akik

---

²⁹ Uo., p. 377.

³⁰ Uo.

ebben a közösségben aktívak, megadatik az önkormányzás joga; komoly hatást gyakorolnak a termelés irányítására, s még egyszer, azoknak a javaknak az elosztására is, amiknek a fogyasztására kijelölik őket. De a munka továbbra is az egész társadalom tulajdonát képezi, és mivel annak terméke is a társadalomhoz tartozik, az dönt annak az elosztásáról is. Ezen a ponton kell a feltennünk a kérdést: Hogyan zajlik a gazdasági kalkuláció egy olyan szocialista közösségben, amit így szerveznek meg? Lenin a lehető legrosszabb választ adja, amikor a statisztikákra hivatkozik. „[N]ekünk be kell vinnünk a statisztikát a tömegek közé, népszerűsíteniünk kell, hogy a dolgozók előbb-utóbb maguk is megértsék és lássák, hogyan és mennyit kell dolgozniok [sic], hogyan és mennyit pihenehetnek, hogy az egyes kommúnák gazdálkodása, *üzleti eredményeinek összehasonlítása* általános érdeklődés és tanulmányozás tárgyává váljék.”³¹ Ezekből a gyér utalásokból lehetetlen kihámozni, hogy Lenin pontosan mit is ért statisztika alatt, hogy vajon pénzbeli vagy természetbeni számításokra gondol-e. Bármelyik is legyen, vissza kell utalnunk arra, amit a termelési javak pénzben kifejezett árainak szocialista közösségbeli megismerhetetlenségé-

---

³¹ Uo.

ről mondtunk, valamint a természetbeni értékelés útjában álló nehézségekről.³² A statisztikát csak akkor használhatnánk gazdasági kalkulációra, ha túllépne a természetbeni kalkuláción (aminek az erre a célra való alkalmatlanságát már bemutattuk). Ez azonban természetesen lehetetlen, ha a javak között nem alakulnak ki cserearányok a kereskedés folyamatában.

---

³² Neurath is komoly jelentőséget tulajdonít a statisztikáknak a szocialista gazdasági terv felállításához. Otto Neurath, *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* (Munich: G.D.W. Callwey, 1919), pp. 212 et seq.

Konklúzió

Az eddig elmondottak tükrében bizonyára meglepő, hogy a szocialista termelési mód bajnokai éppen a nagyobb gazdasági racionalitást hangsúlyozzák a termelőeszközök magántulajdonán alapuló rendszerrel szemben. Ez a vélemény a jelen írás keretei között nem érdekes, amennyiben arról szól, hogy egy szabad gazdaságban a racionális gazdálkodás szükségképpen nem lehet tökéletes, mert vannak bizonyos erők, amelyek gátat szabnak a megvalósulásának. Minket most ennek a véleménynek kizárólag a gazdasági, technikai igazolása érdekel. Azok, akik az említett véleményt hangoztatják, a technikai racionalitás egy zavaros fogalmára gondolnak, ami szerintük szemben áll a gazdasági racionalitással (amiről valójában nem sok fogalmuk van). Hajlamosak figyelmen kívül hagyni a tényt, miszerint „a termelés minden technikai racionalitása megegyezik a termelési folyamathoz kapcsolódó kiadás alacsony szintjével”.³³ Nem látják be, hogy a technikai kalkuláció nem elégséges ahhoz, hogy elérjük az adott helyzetben az „általános és teleologikus hatékonyság fokát”³⁴; hogy azzal csak osztályozni tudjuk

---

³³ Friedrich von Gottl-Ottlilienfeld, *Wirtschaft und technik* (Grundriss der Sozialökonomik, Section II; Tübingen: J.C.B. Mohr, 1914), p. 220.

³⁴ Uo., 219.

az egyes folyamatokat a jelentőségük szerint, de sohasem olvashatjuk ki belőlük a gazdaság keresleti viszonyait. Kizárólag az, hogy a technológiát annak jövedelmezősége alapján tudjuk mérlegelni, teszi lehetővé, hogy le tudjuk küzdeni azokat a nehézségeket, amelyek a napjaink termelésének hatalmas szerkezete és a vállalatok és gazdasági egységek hatékonysága közötti kapcsolat komplexitásából fakadnak, s hogy teljes képet kapjunk a helyzet egészéről is, ami a racionális gazdálkodáshoz elengedhetetlen.³⁵

Az említett elképzelések közepén egy, az objektív használati érték elsőségéről szóló homályos képzet áll. Valójában az objektív használati érték csak annyiban érdekes a gazdasági szervezés szempontjából, amennyiben befolyásolja a szubjektív használati értéket, melynek alapján a gazdasági javak közti csereviszonyok kialakulnak. De ide szokott kapcsolódni egy másik félreértés is: a megfigyelő személyes értékítélete a javak hasznosságáról a gazdasági tranzakciókban résztvevő emberek értékítéletével szemben. Ha valaki úgy véli, hogy „irracionális” annyit költeni dohányzásra, ivásra vagy hasonló élvezetekre, mint amennyit erre a társadalomban elköltenek, kétségkívül igaza van a saját személyes preferenciái szempontjából. De amikor így ítélkezik, elfelejti, hogy a

---

³⁵ Uo., 225.

gazdaság az csupán eszközkeresés, és az, hogy az eszközöket – függetlenül azok racionalitásától – milyen célokhoz akarják hozzárendelni, vágyakon, nem pedig tudáson alapszik.

A tény felismerése, miszerint racionális gazdasági tevékenység nem lehetséges a szocialista közösségben, természetesen nem használható érvként sem a szocializmus mellett, sem ellene. Ha valaki kész – erkölcsi okokból – támogatni a szocializmust azon az alapon, hogy a termelőeszközök köztulajdonlása lecsökkenti majd az emberek alacsonyabb fokú javakkal való ellátottságát, Magyarán ha valaki aszketikus ideáloktól vezérelve akar szocializmust, őt nem fogja a céljaiban befolyásolni mindaz, amit eddig elmondtunk. Még kevésbé téríti majd el az olyan kultúrszocialistákat, akik – mint Muckle – a szocializmustól leginkább megváltást várnak „minden barbarizmusok legszörnyűbbikétől: a kapitalista racionalitástól”.³⁶ Viszont annak, aki a szocializmustól egy racionális gazdasági rendszert vár, felül kell vizsgálnia a nézeteit.

---

³⁶ Friedrich Muckle, *Das Kulturideal des Sozialismus* (Munich and Leipzig: Duncker & Humblot, 1919), p. 213. Másrészt Muckle szeretné „a gazdasági élet lehető legnagyobb fokú racionalizálását, annak érdekében, hogy lecsökkentsük a munkaórákat, és hogy engedjük az embert visszavonulni egy szigetre, ahol hallgathatja léte melódiáját”. Uo., p. 208.